

SH. AYAPOV POEZIYASINDA METAFORALARDIN STILLIK QOLLANILIW ÖZGESHELIKLERI

Embergenova Rawshana

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17181227>

Metaforalar poeziya tilinde eñ ónimli qollanilatugın tillik kórkemlew quralları qatarında ornı ayırıqsha esaplanadı. Tuwra mánisi bir yamasa bir neshe leksikalıq til birlikleriniń dizilisip bir denotatlıq mánı átirapına jámlesiwi arqalı awıspalı ekinshi bir metaforalıq mánı ańlatıp, bir qaraǵanda ápiwayıday kóringeni menen awıspalı hám quramalı mánige iye bolıp, emocionallıq obrazlılıq tásirsheńligi arta túsedı. Sh. Ayapov poeziyalıq qosıq qatarlarında metaforalar stillik maqsetlerde qollanılıp, sóz hám onıń mánileri ekspressivlik tásirsheńlikke iye bolıp keliwi menen ajıralıp turadı.

Mıń muqamǵa dóngen quyashtıń tańǵı,

Qırmızı nurınan qosıq tuwılar.

Írgaǵında aylı álem keńligi,

Qatarında qatpas erler erligi,

Hár sóz, hár buwında eldin birligi,

Qálem tutsam xatqa ózi quyılar [1, 24].

Sóz jeke alǵanda ishki semantikalıq baylanısı onıń basqa mánilik semalar menen aralıq qatnası arqalı frazalıq mánı qalıpleseı. Metafoalıq stillik mánisine zatlıq mánı, qubılıs, háreket, ol tuwralı túsinik, uǵım jámlesip jańasha basqa bir sózlikke tán mánı payda boladı.

Otırıs-turısı, Naǵız patshalıq,

Jurttıń arqasınan, Sóz benen qaǵıp,

Sılap-sıypap jumsar, Barsa kelmeske,

Bay hám jarlı deyip, Aytarsań naǵıp?! [1, 33]

Metaforalardıń obrazlı mánilerdi ańlatıwı hám emocional-ekspressivlik tásirsheńlik sıpatqa iye bolıp keliwi olarǵa tán quramalı qásiyetlerdin bildiretuǵın belgisi esaplanadı. Sh. Ayapov kórkem sóz ustası sıpatında shıǵarmalarında metaforalardan paydalanıw arqalı quramındaǵı komponentlerden tısqarı basqa mánı bildiredi hám olardıń mánilerinen basqa leksikalıq stillik mánini bildiretuǵın, turaqlı quramı hám dúzilisi menen ajıralıp turatuǵın birlikler kóplep ushırasadı.

Ulıwma til iliminde, sonıń ishinde qaraqalpaq tilindegi metaforalar leksika tarawında úyrenilse de, troplar sheńberinde alıp barılǵan izertlewler olardıń stilistikalıq qollanılıwı tárepinen basqa troplıq birliklerden tiykarǵı ayırmashılıqların ilimiy jaqtan ashıp beriw – arnawlı úyrenetuǵın tarawdı qalıplestiriwdiń zárúrligin kórsetedi. Biziń ilimiy jaqtan úyreniwimizde de óz gezeginde, qaraqalpaq tiliniń qaymaǵı bolǵan metaforalardıń hár tárepleme jáne tolıq túsiniwge, úyreniwge baǵdarlangan.

Qaraqalpaq tilinde, ásirese Sh. Ayapov shıǵarmalarınıń kórkem tekslerinde metaforalar úlken orın iyeleydi. Metaforalar ózine tán belgilerine iye tropladan bolıp, xalqımızdıń milliy tilindegi qaymaǵın, maǵızın ózine jámlegen tereń, ótkir tásirli stillik mánili jáne bir neshe sózlerdin dizbeginen quralǵan tutas mánilik, bir pútinlik sıpatında qalıpleseı.

Metaforalar ózine tán tábiyatı boyınsha til biliminiń basqa tarawlarınan ózgeshelenip, ayırılıp keledi. Ondaǵı tiykarǵı obekt esaplangan stillik mánide qollanılǵan sózler ózine tán mánı, quram, qurılıs, dóreliw usılı hám stillik ózgesheligi izertlew obekti sıpatında qaraladı. Metaforalardıń ózi quramalı bolıp, mánilik qospalı bir pútinlik esaplanadı. Ilimpaz A.

Bekbergenov: «metaforalar óziniń genetikalıq, funkcionallıq, qurılıslıq ayırıqshalıqları, semantikalıq sıpatı jaǵınan hár qıylı bolıp keledi. Bul jaǵday olardıń izertlew obektin belgilewde biraz qıyınshılıqlardı tuwdıradı. Usıǵan baylanıslı elege shekem metaforalardı onıń sózden hám basqa da sóz dizbeklerinen tiykarǵı ayırmashılıǵın belgilew, semantikalıq túrleri hám olardıń klassifikaciyası haqqındaǵı máselege túrlishe qaralıp, túrlishe sheshilip kelmekte» [2], - dep atap kórsetedi. Demek, ilimpazdıń pikirine qosıla otırıp, «ыефащқдфқ тек ǵana jeke sóz yamasa sóz dizbeklerinen ibarat bolıp qalmay, al ondaǵı mánilik stillik jaqtan emocionallıq tásirsheńlik arqalı sózdiń mánilik qudireti de artadı dewge boladı. Sh. Ayapovtıń poeziyalıq shıǵarmalarında oy-pikirdi jetkerip beriwde metaforalar sheber qollanılıp, olardıń túrli mánilik qásiyetleri, qurılısı, quramı, stillik ózgeshelikleri hám t.b. belgileri qollanılǵanın kóriwge, ańlawǵa boladı. Mısalı:

Qızlar bunsha kórkem, kókleme uylar,
 Diydarın panalap áste sıǵalar,
 Qırat, qır qoynında tasqan ılǵalar,
 Súyrik penen oynap sınıq-sınıq kúliser [1, 53].

Qosıq qatarlarında qollanılǵan metaforalar kórkem teksttiń tásirsheńligin taǵı da arttırıa túsken. Leksikalıq mánisi jaǵınan qanday da bir nárseden quwanıw, tásirleniw, qáweterleniw, alaǵadashılıq, qorqıw, qayǵırıw yamasa uwayımlaw sıyaqlı is-háreket, hal –jaǵdaylardı bildirip keledi. Qollanılǵan metaforalar tásirli, ótkir mánige iye bolıp, insanda tolǵanıslar oyatadı. Quramındaǵı komponentleriniń bári jıynalıp barıp bir máni-metaforalardı payda etedi hám ótkir mánilikte stillik xızmet atqaradı.

Sh. Ayapov shıǵarmalarınan keltirilgen poeziyalıq qatarlarda qurılısına qaray metaforalar atlıq+atlıq+kelbetlik feyil, atlıq+feyl tipinde jasalǵan. Sóz shaqaplarına qatnası jaǵınan soqırǵa tayaq uslatqanday – kelbetlik, zattıń belgisin bildiredi, al sesti shıqpaw, ańı ushıw, dúnyadan ótiw, kóz juwırtıw, júregi jarılıw – feyl, is-háreketlerdi bildirip kelgen.

Barlıq ilimiy izertlewlerde metaforalar mánisi jaǵınan da, quramı jaǵınan da, dúzilisi jaǵınan da bir pútinlikke birigip keliwi menen birge basqa da stillik sıpatların kórsetetuǵın ózine tán belgiler jıyıntıǵınan quralıp, tilde tayar túrinde stillik maqsetlerde qollanıladı. Metaforalar sırtqı kórinisinen erkin sóz yamasa dizbekleri qospa sózler menen uqsas bolıp keledi. Biraq, olar hár qıylı mánilik metaforalıq birlikler bolıp, bir-birinen tiykarǵı stillik mánilik ayırmashılıqları menen ajıralıp turadı.

Juwmaqlastırıp aytqanda, metaforalar stillik maqsetlerde qollanılganda quramalı birlik, mánisi bir sózge barabar, sóylew barısında burınnan turaqlı qalıplesken tayar birlik túrinde paydaanılganın kóremiz hám mánilik stillik qollanılǵan komponentleri awıspalı mánige iye, basqa sóz mánileri menen almasdırılmaıdı, onda jańa máni payda boladı hám kontekstlik komponentleriniń bári jıynalıp awıspalı máni ańlatadı, dep pikir bildiriwge boladı.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Sh. Ayapov Tańlamalı shıǵarmańarı “Bilim” -2004.
2. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. – Нөкис: 1990. – 28-б.